

קונטרסים

לעניני הלשון העברית

שנה א

מוציא

חנוך ילון

אבא עומדות מה שלא שימשתי ישיבות" ובסמוך: "שמשתי את אבא עומדות מה שלא שמשתי את רבך ישיבות". ועיין ירושלמי כפשוטו, עמ' 166. עומדות, ישיבות במקום: מעומד מיושב, ושתיהן תארי הפועל הן ע"ד: "ארוכות וקצרות".

ג. דררא דממונא, דררא דטומאה

בלשוננו לעם" (עיין לקמן במדור "בספרים" וכו') נתעורר ויכוח על משמעות תיבת דררא. אנסה להוסיף כמה דברי בירור.

פירושי ראשונים: רש"י (בב"מ ב, סע"ב; כתובות כג, סע"ב; חגיגה כא, ב): חסרון ממון, הפסד ממון, חשש טומאה; חידושי רמב"ן על בב"מ, ירושלים, תרפ"ט, קי"ד ע"א: עיקר תביעת ממון, עיקר טומאה וחזקתה; ערוך הקצר: פי' עיקר וי"מ לשון שייכות; חידושי רשב"א על בב"מ, מהדורת "תורה ותבונה", ירושלים: ...הפסד ממון...עיקר תביעת ממון ולשון אחד הוא המתחלק לשני ענינים וכו'. (ועיין שיטה מקובצת, בב"מ, שם, וערוך השלם, ערך דררא). בן יהודה, ערך דררה, הביא משו"ת ר"י אבן מיגש, סימן יד: פי' דררא דממונא היוז (כך במקור, בב"י: איזו) תלייא וסריכא וכו'.

מתורגמן, ערך דרר: פרשת הכסף דררא דממון. ולוי, מלון לתרגומים, פירשה, עפ"י לשון סורי: דבר שמדיינים עליו, כל זה אינו עשוי לדררא דטומאה. נ"ל, שהיא מלשון דרדר=גלגל ושרשה דור (מלשון מעגל; גזניוס-בוהל, ערך דור); עיין שה"ש רבה ו, יא, אל גנת אגוז: מה אגוז זה את נוטל אחד מהכרי וכולן מדרדרין ומתגלגלים זה אחר זה וכו', והמלמד שפירש מלשון גררא, יפה פירש, כלומר, נגרר, מתגלגל אחריו ודבוק בו; עיין דברי משה קליינמאן, לשוננו לעם, ד' טבת: דררא דממונא - דבר שגורר אחריו עניין של ממון, דררא דטומאה - גרר של טומאה. לוי, במלון לתלמוד ולמדרש, ערך דררא, הוסיף ובאר eig. um was es sich dreht, הרגיש בכאן ענין של גלגל, אבל הוציאה מלשון דרי=שורות ושלא לצורך.

כלומר, משמעותה האטימולוגית של תיבה זו נטשטשה ל"ענין" סתם ודברי הראשונים כלולים בו, ודברי רשב"א שאמר "לשון אחד הוא המתחלק לכמה עניינים", מתוך חוש נכון נאמרו, וכלול בזה אף אותו בטוי: ער פראצעוועט נעביך אויף דררא דממונא, שהביא קבק, לשוננו לעם, כ"ז בכסלו, וביחוד קשט ר"י אבן מיגש, שפירש "תלייא וסריכא" (שניהם משקל פעילה), סרך = דבק, קשר (עיין מלונות), כלומר: תלוי וסרוך בזה ענין של כך וכך.

ושורש נקף, שבמקרא מלשון סיבוב הוא, משמעו בלשון חכמים גם חיבור ודיבוק, כגון: ומקיף שתי ידיו זו על גב זו⁶ (סנהדרין ו, ב).

6 כך בנוסח שלנו ובכ"י מינק, אבל בכ"י קויפמן ובמהדורת לו: ז ו ל ז ו.

ועיין ב"ר ריש מ"ח: "ואחר עורי נקפו זאת (איוב יט, כו) אמר אברהם אחר שמלתי עצמי הרבה גרים באו להידבק לזאת אות", דרש נקף מלשון דיבוק (ואין שם ענין של סיבוב, עיין בפירושו של תיאודור). ובסורית משמע נקף אף: הלך אחרי פלוני, ובוה דומה נקף לדררא: מתגלגל אחריו ודבק בו.

בן יהודה, ערך דררה, הביא דררות מתשובות הגאונים, שערי צדק ה' (מראה מקום לא מדויק, נמצא שם בדף עב, עמוד א): "כי היה דררות ביני ובינו משנים רבות ולא אדע אם נשאר לו כלום עלי" וכו' ופירושו: עסקי ממונות, ודברי ב"י: "סכסוך, טענות ותביעות" לאו דוקא.

לענין דרדר שהבאתי למעלה, חייב אני להוסיף, שאפשר לערער על נוסח שהש"ר, שם; במקבילה שבילקוט שה"ש, רמז תתקצ"ב: מתרעמים במקום מדרדרין ומתגלגלים, כלומר משמיעים קול רעש, ובהגהות משהש"ר כ"י מרצבכר שבגליוני שהש"ר שלי, דפוס ויניציא⁷: ומדדין במקום; וכולן מדרדרין.

לפיכך אבסס נוסח מדרדרין ואוסיף עליו, בפיוט אזכיר סלה של ר"א ברבי קליר לפרשת זכור: "החוח הנץ מגלגל ודרדר ומדור לדור גלגל ודרדר", הרי שנמצא שם הצירוף שלנו דרדר, גלגל וודאי לא בדרך מקרה. ולדברי ר"ל גינצבורג, ספר היובל לא, שוורץ, עמ' 344, מקור פיוט זה בפסיקתא דר"כ הוא (דף כט, א): "מדור דור (שמות יו, יט) אמר הקב"ה מדור ודור ואנא בתריהון לדרי דרין", והעיר שם, שבמכילתא דרשב"י, עמ' 84, ובילקוט שמות, רמז רס"ח, שתי המלים חסרות וי"ו: מדר ודר, (ולא עוד אלא שבילקוט, שם: "מדר דר", ולא "ודר") וברור, שצריך לקרוא מדרדר, כלומר לפי הפסיקתא ור"א ברבי קליר: עמלק מדרדר (= נגרה) אחרי ישראל⁸.

"תנועה מתחלפת בשוא"

בסוף מאמרי "שבילי מבטאים" רמזתי על השוא ולא יכלתי להאריך שם, ואיני יודע אם תעמוד לו שעה פנויה ל"קונטרסים" ג'; כמה וכמה פרובלימות מבטא מתגלות והולכות ואין להפריד מהן ענייני השוא, והחומר מפוזר בשטח ובזמן וסידורו ובירורו אינם נעשים בחפזן, ואף עומד להתפרסם ספר מאחד

7 אכסמפלר זה שקניתי בביהמ"ס במברגר את וואהרמן בירושלים, היה מספרי האקדמיה למדעי היהדות שבברלין, הוא מסורג (durchschossen) - דף דפוס ודף גיר חלק לסירוגין) ויש בו הרבה חלופי נוסחאות הכתובים כנראה בידי רח"מ הורוויץ ו"ל מפרנקפורט, וכתוב בו בגרמנית מעבר ללוח הכריכה: "הושווה כ"י מרצבכר הנמצא בבית הספרים העירוני של פרנקפורט דמיין".

8 להערתו על דברי באכר יש להוסיף, שבילקוט ובמכילתא דרשב"י: "אנא בתריה" ולא: "ואנא בתריהון".

קונטרסים

לעניני הלשון העברית

שניה

שנה

מוציא

חנוך ילון

ירושלים אלול תרצ"ח - טבת תרצ"ט

תוכן העניינים

51	חנוך ילון, ממדרשות לפיזיות
56	מ. א. זק, סממני לשון במוטי יצי
59	— גל התום
61	יצחק דמתי (אשכנז), מסורות התימנים בוקדוק לשון חכמים II
69	מנחם זולאי, לשונות גרדפים לגשא לעשות
70	חנוך ילון, שבילי מבטאים
76	— משך שבמקרא
80	— ערכי לשון

בגליוני ספרים

82	העורך: ב. מ. ליון, אוצר הבאונים, כרך שמיני
----	--

דברי בקורת

84	העורך: אפרים פורת, לשון חכמים
88	— א. י. שפירא, מורה נבוכי הלשון
89	— מ. נאור, עיקרי הקדוק העברי
93	— ש. קרויס, תוספות העורך השלם
96	— רשימת מונחי הקדוק

הערות חיכוחים

99	יצחק דמתי (אשכנז), נוספות
99	צבי הרכבי חנוך ילון, לענין הגיית השוא
100	י. גרובסקי, בדבר הבקורת על "מלון השפה העברית"
100	חנוך ילון, על עסקי "ועד הלשון"
102	ה—, שונות

102	הערות העורך
-----	-------------

הכתובת של העורך והמרי"ל: חנוך ילון, גאולה, ירושלים

מומנים בחו"ל סוגים אל:

BAMBERGER & WAHRMANN

5, Hasolel Street, Jerusalem

מחיר קונטרס אחד 60 מא"י, בחו"ל חצי דולר

נדפס בארץ ישראל

דפוס חיים, ירושלים

בא. יב: מכאן למדו רבותינו וכו' אינו צריך, ובפ"י הרא"ם: האי אינו צריך פירושו אינו רשאי.

ב. עמ' 46 בעניין מדו בד. לדעת בן שמאי, שם, "מדו" (ויקרא ה, ג) מספר זוגי. הוא מסתייע אף מדברי חז"ל: בד שיהיו כפולים (תורת כהנים צו, פרק ב; ירושלמי, יומא פ"ג ה"ו) ומסיים: "מכאן נראה — מנהג קדום של שתי כותנות שנהגו אולי הכהנים ללבשן זו על גבי זו. על כל פנים ברור שהיתה שוים שניו ת במעשה הכתונת".

הכהנים לא היו לובשים שתי כותנות זו על גבי זו, שכן מצינו בתוספתא, מנחות א"ו: לבש שתי כותנות ושתי מכנסים וכו' עבודתו פסולה, וכן הוא בירושלמי עירובין פ"י ה"ג; כו, ע"ד. עיין גם ברמב"ם הלכות כלי מקדש, פ"י ה"ה, ו"כפולים" שבת"כ שם אפשר לפרש שיהיו לכל כהן שתי כותנות.

ג. עמ' 49, בעניין פנימי וחיצון. דיידנו מהר"ש ליברמן העיר שם על דברי ראשונים שהעתיקו ממקורות חז"ל: "כל ימיו (ג"א: מימיו) של אותו צדיק יעקב אבינו לא היה מצטער אלא על פנימי וחיצון", ולדעתם פנימי זה הלחם וחיצון זה הבגד. והוא מפרש עפ"י זה מאמר סתום בספר פליאתה של מרקה, לפי כ"י ברלין: "בזמן דאמר יעקב יעקב חכמה דו מפסל גבאי ובראי" גבאי ובראי פירושה פנימי וחיצון, ועניינו שלעת זקנתו לפני ידותו למצרים אמר לו הקב"ה יעקב יעקב וגו' ובישר לו שיספק לו פנימי וחיצון שנצטער עליהם כל ימיו.

לדעתי קשה לחבר שתי דרשות אלו (פנימי וחיצון — גבאי ובראי) ולומר שיעקב הצטער עד ימי זקנתו על לחם ובגד; התורה ומדרשי חז"ל מספרים על רוב עשרו של יעקב, ולא נצטער על "פנימי וחיצון" אלא בזמן בריחתו לבית לבן, ו"כל ימיו" מליצה היא מעין: זמן ידוע.

והדרש המובא במרקה על המקרא יעקב יעקב (בראשית מו, ב) אפשר לפרשו עפ"י דברי חז"ל על אותו פסוק עצמו בתנח"שמות יח: כל מי שנכפל שמו הוא בשני עולמות נח, אברהם אברהם, יעקב יעקב וכו' (וכן בשנויי לשון בתנח"ש בוכר, שם טו, ועיין גם ב"ר ל, ד ומשנת רבי אלעזר, מהדורת ענעלאו, עמ' 143). והנה עוה"ז ועוה"ב מכונים בלשון חז"ל פרוודור וטרקלין (אבות ד, טו, ועיין גם מ"ק ט, ע"ב), ולפי"ז פירוש המאמר: בשעה שאמר לו... הבטיח לו עוה"ז ועוה"ב. גבאי = עוה"ב, בראי = עוה"ז. וראה הורה שלמה לב, מאמר ג, עמ' 1267, מה שהבאתי ממדרש כ"י בעניין זה שהיה יעקב ירא מבחוז ומכפנים ואולי יש לפרש גם עפ"י.

ואולי: גבאי ובראי = בבית ובשדה; ויבא החדרה (בראשית מג, ל) מתרגם השומרוני: ועאל לגבא, בשדה (דברים כח, ג) הוא מתרגם: בברא, כלומר ברכו שתהא הברכה שרויה בבית ובשדה. מנחם כשר

[דברי המעיר הנכבד על גבאי ובראי יש להם חיזוק בלשון השומרונים: עיין פיוטי השומרונים, מהדורת קוילי, עמ' 35: "אלהותה דילך בגבאי ובראי" שנתכוין כנראה לשמים וארץ. "גבאי ובראי" שם אף בעמוד 70 ולא ברורה כוונתו. מכל מקום לשון "גבאי ובראי" שבספר פליאתה היהוה ממש לשון "פנימי וחיצון" ושתי הדרשות הרי על יעקב נאמרו, ולפיכך קשה מאד להפריד ביניהם, ודברי ר"ש ליברמן יש בהם משום חידוש רב לביורר העניין, ושמא אף חז"ל נתכוונו בפנימי וחיצון לעוה"ב

¹ מכאן שאף "גבאי" שבפיוט הנ"ל של השומרונים לשון פנים הוא ולא לשון גובה, להוציא מקוילי שפירשה כך במלון לפיוטים הנ"ל, ערך ג ב ה, וממילא אין "בראי" לשון תחת.

ולעוה"ז, שלא כדברי המפרשים הראשונים. וצריך לבדוק ולבקש חומר נוסף בלשון השומרונים.

ועוד להוסיף, ש"פנימי וחיצון" נמצא בפיוט אשרי העם שלו ככה (יוצר לשמחת תורה): "ש ב ע ו ד ש ן ב פ נ י מ י ו ח י צ ו ן ך". ועיין שם בדברי רוח"ה, עמ' ע"ד. ח"י.

למסורות של לשון חכמים.

ב"קונטרסים" עמ' 28, כותב העורך הנכבד, שהספרים משתמשים בצורות נפעלה, נפעלו (נפעל עבר) ובצורות הופעלה, הופעלו (הופעל עבר) אף שלא בהפסק, וכי מצוי כך בשני ספרי משניות ישנים וכו'.

לשם שלמות העניין וחשיבותו הנגי להעיר כי כן היא גם המסורת הבבליית. בדקתי ומצאתי, כי יהודי בגדאד ואגפיה מבטאים את העבר של נפעל והופעל על משקל נפעלו, הופעלו וכו' בין בהפסק בין שלא בהפסק. א. בן יעקב

"וכמה פעם".

צירוף זה הובא בקונטרס א' עמ' 30 הערה 2 מתוך ספר תשובות הראב"י, מהדורת אסף, סוף סי' לג, וניתקן: צ"ל פעמי. ובאמת מצאנו שם בתחלת סי' לד: "כמה פעמים". אעפ"כ אפשר ג"כ, שאין צורך בתיקון, ויש כאן השפעת הערבית, שבה מלת כ (כמה) גוררת אחריה את השם ביחיד. ומצאנו שמוש זה גם בדברי מחברים אחרים דוברי ערבית. ר' שלמה בן גבירול: "ו כ מ ה י ו ב ל נצמתו צמיתות" (שירי רשב"ג, מהדורת ביאליק ורבניצקי, ח"ג סי' ו שו' 25). ר' משה בן עזרא: "כ מ ה ש ו ט ס ל ו משטמת שקר, אכן יראה אה" (שירי החול לרמב"ע, מהדורת בראדי, עמ' ש"ג, סי' ו שו' 1). ר' טרוס אבואלעאפיה: "כ מ ה ג ב י ר לאהבה נכנע, עד נו יהלך ונע; כ מ ה צ ב י ה תאות נבזים תתן וחשק רוזנים תמנע" (גן המשלים והחידות, מהדורת ילין, ח"א סי' צ). ר' יהודה אלחריזי: "ויקרא במקרא ויסבור בנביאים כ מ ה ס ב ר א" (תחכמוני שער כד, מהדורת קמינקא, עמ' 221).

בדומה לזה מצאנו לרשב"ג: "עלי תבל תהי אלף קללה" (שם, ח"א סי' קטז שו' 31 = ח"ו סי' כו שו' 16), גם כאן השם ביחיד. ועיין לזה דברי הראב"ע לכתוב "ככם אלף פעמים" (דב' א, יא): "פעמים עם אלף, וכן מאה, הפך לשון קדר", כלומר: בעברית בא השם אחרי מלת המספר אלף או מאה בלשון רבים, ואילו בערבית בלשון יחיד. והרש"ז נטר בפירושו להראב"ע, שם, פירש מה שפירש, ואין דבריו נכונים.

ל"דררא" (קונטרסים א, עמ' 80).

הכותב הסיק, שעניינו ג ל ג ל, ג ר ר והוסיף: "והמלמד שפירש מלשון ג ר ר א יפה פירש, כלומר נגרה" וכו'. יש לציין שמעין פירוש זה נמצא כבר בפ"י רבינו ברוך (המיוחס להראב"ד) תמיד פ"ו מ"ב: "ואם יש סדר המשנה שכתוב בו דיררן מלשון וררא [ד]ממוא היינו מלשון המשכה כלומר לאחר שצבר היה מ ו ש כ ן לכאן ולכאן" וכו' . ש. ליברמן

שש שעורים ("לשוננו" ח, עמ' 10—307).

רות ג, טו: ויאמר הבי המטפת אשר עליך ואחוזי בה ותאחזי בה וימד שש שעורים. מר משה כ"ץ מפרש ("לשוננו", שם): שש "שאשה" או "שאטה" היא. מטפת מאריג לבן